

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію
ЛУЖЕЦЬКОЇ НАТАЛІЇ ЯРОСЛАВІВНИ
*«Терміни-політоніми в націософському дискурсі Івана Франка:
лексикографічний та комунікативно-прагматичний аспекти»*
(Дрогобич, 2019. – 225 с.), подану до захисту
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(спеціальність 10.02.01 – українська мова)

В останні десятиліття лінгвістика все більше уваги приділяє таким явищам, як політична комунікація, політичний дискурс, політична мова – окремих політичних утворень, епох, ідеологій, особистостей тощо. При цьому політичну мову визнано не лише інструментом опису політичних явищ і процесів, засобом реалізації політичної комунікації та побудови політичного дискурсу, але й важливим способом конструювання самої політичної реальності. Необхідність комплексного дослідження зазначених функцій мови політики спричинила появу такого нового мовознавчого напрямку, як лінгвополітологія, або політична лінгвістика, яка в україністиці набуває дедалі більшого розвитку.

Мова політики як мова спеціального спілкування за своєю природою термінологічна, а отже, потребує вивчення з боку термінознавства. За слушним визначенням авторки дисертації Н.Я. Лужецької, саме в політичному терміні (терміні-політонімі) сконцентрована основна інформація політичного дискурсу (с. 44), а тому він є важливим засобом моделювання когнітивно-комунікативного простору політики.

Об'єкт дослідження – політичний термін у націософському (по суті, політично-ідеологічному) дискурсі – надзвичайно складний. Масовість адресата, а отже, співіснування професійного (зокрема наукового) й масового, побутового рівнів такого типу дискурсу, його ідеологічність, значна емоційна складова визначають специфічний характер політичної термінології, зумовлюючи в ній такі явища і процеси: взаємне перетікання термінології і загальноповсякденної лексики, часто відсутність чіткої межі між терміном і нетерміном, семантична дифузність політоніма та зумовлена цим

багатовимірність передаваної ним когнітивної інформації, його міжгалузевий характер (економіка, юриспруденція, військова справа та ін.), складна структура значення, зокрема чітка вираженість у ньому прагматичного компонента, метафоризація як один із найпродуктивніших способів політичного терміногенезу та багато ін.

Вивченню цих складних процесів та пошуку методологічної бази, адекватної поставленому завданню, присвячена аналізована дисертація, що зумовлює її безперечну **актуальність**.

У теоретичному плані дослідження виконане на межі семантики й прагматики; її основний метод – зіставлення лексикографічного значення терміна-політоніма (тобто зафіксованого у словниках і не пов'язаного з актом комунікації) та прагматичного, такого, що відображає реальне функціонування мовної одиниці в тексті, а отже, пов'язане з умовами та учасниками акту комунікації.

Обраний об'єкт дослідження (політичний лексикон націософського дискурсу Івана Франка – текстів мислителя, основним лейтмотивом яких є *«ідеал національної самостійності»*), а також визначені аспекти його аналізу (лексикографічний vs комунікативно-прагматичний) відкрили перед Н.Я. Лужецькою перспективу розв'язання багатьох завдань і проблем сучасної української лінгвістики, що зумовило **наукову новизну** праці в контексті таких галузей:

- *лінгвістичне франкознавство* – описано основні вектори діяльності І. Франка не лише як ідеолога розвитку української літературної мови (інтелектуалізація мовного простору), а й національної картини світу (модернізація національної когнітосфери); обґрунтовано твердження про те, що І. Франко є основоположником української лінгвополітології (концепція «школи політичного мислення» як середовища формації колективної особистості нового типу – інтелігенції); розкрито концептуальні засади І. Франка як термінотворця і термінознавця, зокрема в галузі політичної термінології, простежено специфіку осмислення і «омовлення» ним

важливих для української нації політичних та ідеологічних полів; розкрито Франкову теорію сугестивної функції термінології;

- *когнітивно-комунікативне термінознавство* – поглиблено розуміння антропоцентричної та зокрема етноцентричної природи терміна; розкрито роль метафори та в політичному дискурсі, описано основні сценарії її реалізації;

- *лінгвополітологія (політична лінгвістика)* – окреслено історичну роль Франкової «школи політичного думання» в становленні української лінгвополітології, шляхів формування ним національного когнітивно-комунікативного політичного простору;

- *політична термінологія* – запропоновано тематичну та функціональну класифікації політичної термінології, визначено джерела й способи її поповнення (морфологічна, лексична, семантична деривація, зокрема метафоризація); розкрито прагматичний ореол центральних термінологічних концептів української когнітосфери: *нація, народ, поступ*; визначено конкретний внесок І. Франка у формування українського політичного лексикону.

Теоретичне значення дослідження Н. Я. Лужецької полягає в подальшому розробленні проблематики когнітивної та комунікативно-прагматичної теорії терміна через застосування етноцентричного та егоцентричного підходів до його аналізу. Дисертантка розширює уявлення про функціональну природу політичного терміна (вперше описані сугестивна, персуазивна функції), його значеннєву структуру як таку, для якої притаманно поєднання логічного та прагматичного (конотативного, імплікативного та емотивного) компонентів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані в лексикографії (при створенні словника суспільно-політичної лексики) та авторській лексикографії (словник наукової мови І. Франка), а також у вищих навчальних закладах при підготовці спецкурсів із лінгвополітології,

когнітивної лінгвістики, теорії дискурсу, лінгвістичного франкознавства та ін.

Композиція дисертації цілком відповідає поставленим у ній завданням. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що містить 243 позиції. Список джерел ілюстративного матеріалу налічує 16 позицій, серед них значна кількість джерел, що впровадженні у лінгвістичний науковий обіг уперше.

У *вступі* Н. Я. Лужецька переконливо обґрунтовує актуальність праці, її наукову новизну, теоретичне й практичне значення, визначає об'єкт, предмет, мету, задачі і методи дослідження.

Перший розділ дисертації присвячений вивченню теоретико-методологічних засад термінознавчої теорії та термінотворчої концепції І. Франка. Зауважимо при цьому, що дослідниця буквально реконструює їх за окремими висловлюваннями, розсипаними у наукових, публіцистичних, філософських і навіть поетичних текстах мислителя (с. 24). На підставі такого аналізу Н. Я. Лужецька робить аргументований висновок про те, що в осмисленні й оцінці мовних явищ Франко стояв на антропоцентричних та зокрема етноцентричних засадах, стверджуючи, що мова розвивається, спираючись на тріаду «національна культура – національна свідомість – національна мовна картина світу» (с. 24), чим значною мірою інтуїтивно окреслив прагматичну теорію терміна, вказавши на його домінантні функції – когнітивну і комунікативну (с. 27), випередивши в цьому лінгвістичну думку.

Спираючись на міркування І. Франка, дослідниця виводить таку дефініцію політичного терміна: це «слово або словосполучення, що співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру (поняттєвий, конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти і семантично самореалізується у комунікативно-прагматичному полі» (с. 27). Тут дослідниця торкається однієї з актуальних контрверсій термінологічної теорії, а саме проблеми потрактування

традиційно приписуваних донедавна терміну ознак (однозначність, дефінітивність, несинонімічність, неконотативність та ін.) як таких, що є радше нормативними вимогами до ідеального терміна, а не реальною характеристикою цієї мовної одиниці в її мовленнєвій реалізації, що, у свою чергу, вимагає розширення дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної) (с. 26).

Особливу увагу в цьому розділі приділено Франковій *теорії сугестії*, якій була присвячена його хрестоматійна праця «Із секретів поетичної творчості». Саме виявлена ним сугестивна функція терміна, яка відображає комунікативну інтенцію мовця, зумовлює наявність в терміні прагматичного значення та його характер (с. 29). В політичному дискурсі домінантним виявом сугестивної функції, за слушним визначенням дисертантки, є *персуазивна*, тобто функція переконування, суть якої полягає в тому, щоб змусити адресата (слухача) сприйняти інформацію в бажаному аксіологічному ракурсі (с. 29). Джерелом сугестивної функції терміна-політоніма, на думку Н.Я. Лужецької, є ідеологія, яка формує в політиці визначальну для неї систему ідеалів і цінностей. Це дало підстави дисертантці виокремити в значеннєвій структурі терміна-політоніма також ідеологічну сему (с. 36).

У *другому розділі* дисертації порушено проблему колективної мовної особистості як репрезентанта тріади «культура – свідомість – мова» та об'єкту формації з боку політичного дискурсу через створення комунікативно-прагматичного простору, просякненого ідеєю націєтворення. У цьому контексті дослідниця відводить І. Франкові роль «деміурга» суспільної свідомості українців як народу, оформленого в націю і державу (с. 47-48; 59). Тут розглянуто також Франкову ідею «школи політичного мислення», розкрито основні способи розвінчання Франком маніпулятивних політичних стратегій і тактик («мовних ігор»), псевдоідеологом (особливо виразно на прикладі *народ* (с. 62-63), *мир* (с. 62-67) і симулякрів його політичних опонентів, особливості осмислення ним лінгвополітичного стану

українського соціуму, формулювання базових концептів політичного дискурсу (*націоналізм* (с. 68-73), із чим, дослідниця пов'язує зародження в україністиці лінгвополітології, справедливо називаючи І. Франка її основоположником (с. 75).

Третій розділ присвячений комплексному аналізу політичного лексикону Івана Франка. На позитивну оцінку заслуговує насамперед здійснена дослідницею тематична класифікація політичної термінології І. Франка (виокремлено 7 тематичних груп із підгрупами) (с. 88), яка має не лише теоретичну цінність як схема для подальших студій, а й унаочнює ті лінгвополітичні ділянки, у які внесок Франка був особливо відчутним (с. 105-106). Це зокрема стосується військової термінології (с. 93-99).

Здійснений дослідницею зіставний аналіз політичного лексикону І. Франка з матеріалами сучасного йому «Словаря української мови» Б. Грінченка дав змогу продемонструвати відмінність між двома актуальним на той час концепціями та тенденціями розвитку української літературної мови: *консервативною, етнографічною*, що передбачала орієнтацію на наявні (на жаль, недостатні) ресурси мови, якої дотримувався Б. Грінченко, та *модерною, європеїзаційною*, натхненником і реалізатором якої виявився І. Франко (с. 101-102). Модернізація, інтелектуалізація мовного простору передбачала заповнення термінологічних лакун, у політичній галузі зокрема. Дослідниця виявила основні способи неологізації політичного лексикону, притаманні для Франка: реактуалізація питомої загальноновживаної лексики; запозичення та калькування іншомовної (с. 115-120); створення термінологічних словосполучень (с. 110-115), «кування» нових слів (с. 162). Крім того, Н. Я. Лужецька встановила, які з Франкових політонімів увійшли в сучасний політичний лексикон українців (с. 105-106).

Серед способів політичного терміногенезу, проаналізованого в цьому розділі (лексична деривація (морфологічна, побудова словосполучень); семантична деривація та запозичення (с. 115-120) окрему увагу приділено такому надзвичайно актуальному в контексті когнітивно-прагматичного

підходу способу термінотворення, як метафоризація, в якому Франко-термінотворець виявив себе найвиразніше (с. 121). Значущим результатом дослідження, на нашу думку, є здійснений у дисертації опис системи концептуальних метафор, що функціонують у націософському дискурсі І. Франка, визначення основних метафоричних моделей з погляду їхніх джерел (військова (с. 129-132), медична (с. 131-134), будівельна (с. 134-135), ландшафтна (с. 140-141), психологічна (с. 137), зоологічна і ботанічна (с. 141-149) та ін. термінології і номенклатури), окреслення ролі термінів-метафор у формуванні політичної картини світу та розбудові політичного дискурсу в цілому.

Логічним продовженням задекларованого на початку дослідження когнітивно-прагматичного підходу є здійснений у *четвертому розділі* дисертації аналіз прагматичного ореолу ключових в націософському дискурсі Івана Франка термінів-політонімів: *народ, нація, поступ*. Дослідниця застосовує при цьому один із прийомів когнітивно-дискурсивного аналізу – «вчитування в текст», тобто здійснює своєрідне «сканування» контекстуальних прагматичних нюансів інформації через декодування концептуальних метафор, за допомогою яких Франко інтерпретував сучасну йому політичну дійсність (с. 165). За спостереженнями авторки, розширенню прагматичного ореолу вказаних політонімів сприяють антропоморфні та неантропоморфні метафоричні сценарії, які генерують такі типи метафор: будівельні, технічні, флористичні, морально-етичні тощо.

Завершуючи огляд здобутків представленої дисертації, не можемо не відзначити, що її авторка Н. Я. Лужецька досконало володіє науковою термінологією за темою дослідження, вдало акцентує дискусійні моменти, ґрунтовно підходить до осмислення теоретичних питань. При цьому теоретичні положення роботи завжди підкріплені докладним аналізом емпіричного матеріалу, що робить висновки дослідниці переконливими.

Проте до роботи можна висловити кілька зауважень та рекомендацій:

1) На нашу думку, вживання лінгвістичного терміна *політонім* у значенні «політичний термін» вимагає додаткового коментування. Адже сама структура зазначеного слова пов'язує його з галуззю онімів (власних назв, номенклатури), мало того, цей термін функціонує в ономастиці на позначення назв представників держав за назвою держави: *американці* (громадяни США), *канадійці* (громадяни Канади), *росіяни* (громадяни РФ) тощо.

2) Складовими прагматичного компоненту значень термінів-політонімів у дослідженні названо конотативність, імплікативність та емотивність (с. 7 та ін.). У лінгвістиці натомість емотивність традиційно вважають виявом конотативності поряд із оціночністю та експресивністю, тобто відношення між конотативністю та емотивністю визначені як ієрархічні, а не лінійні. Крім того, не цілком зрозумілим видається формулювання «триєдиний прагматичний (конотативний, імплікативний, емотивний) компонент» (с. 7 та ін.), адже прагматичний компонент, що є все ж таки факультативним у термінологічному значенні, не обов'язково реалізується в усіх трьох перелічених виявах.

3) Упадає в око непослідовність уживання окремих термінів, які не є синонімічними: *мовна особистість* (с. 49, 50) і *мовленнєва особистість* (с. 50, 51); на с. 87 у складі політичної термінології виділено дві групи: *власне політичні лексеми* і *контекстуальні політичні лексеми* (с. 87).

4) На с. 124 вираз *стерти з лиця землі* потрактовано як Франкову антропоморфну метафору з мілітарним значенням, натомість це біблійний фразеологізм, що мав тривалу традицію функціонування в українській літературній мові (3 Цар 9: 7). На нашу думку, не є Франковою метафорою також компонент *погляд* у переносному значенні «світогляд, переконання, принципи» у таких словосполученнях: *політичні погляди Драгоманова, методологічний погляд* (с. 124).

Наші зауваження, проте, не стосуються концептуальних положень праці, мають рекомендаційний характер і не впливають на її загальну високу оцінку.

Положення, винесені на захист, достатньою мірою апробовані на публічних наукових зібраннях (конференціях, семінарах тощо). Матеріали дисертації викладено у 10 публікаціях, із яких 6 опубліковані у фахових виданнях, затверджених ДАК України (одна у співавторстві); 1 – у закордонному міжнародному виданні, 3 – в інших виданнях. Автореферат і публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційного дослідження.

З огляду на все сказане вище вважаємо, що дисертація Н.Я. Лужецької «Терміни-політоніми в націософському дискурсі Івана Франка: лексикографічний та комунікативно-прагматичний аспекти» є оригінальним, завершеним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам ДАК України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, а авторка рецензованої праці заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник

Інституту української мови НАН України

Н. В. Пуряєва

14 червня 2019 р.

Відгук надійшов

до спецради № 36.053.02

14.06.2019р.

Учений секретар спецради *В.В. Котовиц*

